

[İbrahim Altunbaş](#)

Dec 13, 2018

25 min read

Levant Ticaretinin Çerçevesi ve Doğu Akdeniz Liman Kentlerinde Yaşanan Sosyoekonomik Gelişmelere Bir Örnek Olarak Beyrut'taki Dönüşüm

1. GİRİŞ

Limanları, karmaşık ticari ağları, iç içe girmiş farklı kültürel yapıları ve geçmişin imparatorlukları ile Akdeniz, tarihi boyunca uygarlıkların merkezi olagelmıştır. Öyle ki keşifler çağına dek kimileri dünyanın Akdeniz'den ibaret olduğunu düşünmüştür. Braudel bu algıyı “... unutmayalım ki Augustus ve Antonius'un Akdeniz'i ya da Haçlılarınki, hatta II. Felipe'nin donanmasının gezdiği Akdeniz'in boyutları, bugünün hava ya da deniz yolculuklarının bizim kafamızda uyandırdığı boyutların yüz katı, bin katıdır. Tarihteki Akdeniz'den söz etmek, ona gerçek boyutlarını vermek, onu sınırsız düşünmek demektir; üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır bu. Eskiden Akdeniz tek başına bir evren, bir gezegendi.”^[1] sözleriyle ifade eder. İşte tam da bu gezegen içerisinde Doğu Akdeniz önemli bir coğrafyadır; büyük din ve

felsefelerin doğduğu, Maşrek ile Mağrib'in karşılaştığı kavşak, Doğu'nun kervanlarının buradaki limanlarda ticaret filolarına yüklenerek Batı'ya yol aldığı karşılaşma alanıdır. Burada sadece doğal kaynaklar ve mallar değil fikirler de karşılıklı yol alıyordu. Bu dinamik ortam bu bölgedeki ekonomik kültürel zenginliği yaratırken kültürel karşıtlıkların bir arada olduğu bir ahengi de yaratmıştı. Predrag Matvejevic Akdeniz'deki bu karşıtlıkları şu şekilde ifade eder:

“Evrenselliğe karşı yerellik. Agora'ya karşı labirent. Dynoissos neşesine karşı Sisyphos kayası. Alethia'ya karşı Enigma. Atina'ya karşı Sparta. Roma'ya karşı barbarlar. Doğu İmparatorluğu'na karşı Batı imparatorluğu. Kuzey kıyısına karşı Güney kıyısı: Avrupa'ya karşı Afrika. Hıristiyanlığa karşı İslâm. Katolikliğe karşı Ortodoksluk. İsa'nın öğretisine karşı Musevi soykırımı.”[\[2\]](#)

Akdeniz bir kavşaksa limanları da onun en önemli öğeleridir. Çünkü insanlar ve fikirleri, yük hayvanları ve yükleri olan mallar burada limanlara gelir ve gemilere yüklenerek bir başka limana doğru yol alır. İnsanlar ve fikirler, tüccarlar ve mallar bu limanlar aracılığıyla karşılaşarak bir kültürün ve ekonominin hem taşıyıcılığını hem de inşasını gerçekleştirirler. Akdeniz coğrafyasında yüzyıllarca süren bu kültürel etkileşimin ve ticaretin ağırlık noktasını Levant limanları oluşturmaktaydı. Bu limanlardan biri olan Beyrut üzerine eğilmeden önce Levant sözcüğünün zihin haritalarındaki karşılığına bakmanın ve Levant'taki bu dinamik ortamı hazırlayan siyasal, sosyal ve ekonomik koşulları incelemenin çalışmanın amacı açısından daha sağlıklı olacağı kanaatindeyim.

2. LEVANT VE LEVANTENLER

1900'lü yıllarda İzmir, Antony Wynn

Levant sözcüğü, Latince'de “meydana çıkma, yükselme” anlamlarına gelen *levare* sözcüğünden türemiştir. Bu ifadeyle esasen “doğu”, “güneşin doğduğu yer” işaret edilmektedir[3] ve bu sözcük Avrupa literatüründe X. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz havzasını tanımlamak için kullanılmıştır.[4] Levant sözcüğüyle hangi ülkelerin ifade edildiği tartışmalı olsa da bugünkü Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır'ı içine alan bir coğrafi alana karşılık gelir. Başlangıçta Ege Adaları ile Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarını ifade etmek için kullanılan bu sözcük Haçlı Seferleri sırasında Suriye, Filistin ve Kıbrıs ile Mısır'ı kapsamaktaydı. I. Dünya Savaşı sonrasında ise Lübnan ve Suriye literatürde Levant devletleri olarak bahsedilmiştir.[5]

Tarih boyunca ticaret gibi amaçlarla bu bölgeye gelip yerleŒen Avrupalılar olmuŒ ve bu kimseler nesiller boyunca bu bölgede yaŒamıŒlardır. Avrupalı bir aileden gelerek Doğu Akdeniz kentlerine yerleŒen bu insanları ifade etmek için Levanten sözcüğü kullanılmıŒtır. Levanten denilen bu topluluk esasen ne yerel azınlık gruplara benzemekteydi ne de tamamen Batılı gibilerdi. İngiliz, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenli olan[6] bu insanlar yerleŒtikleri bölgedeki Rum, Ermeni, Yahudi gibi yerli gayrimüslimlerle evlilik yoluyla karıŒarak farklı bir toplum ve kültürel yapıyı ortaya koymuŒlardır.

Levantenler daha çok daha iyi yaŒam koŒulları ve iŒ umuduyla Doğu Akdeniz kentlerine gelmiŒlerdir. XI. yüzyılda baharat ve ipek ticareti için Doğu Akdeniz limanlarını kullanan İtalyanların ardından XII. yüzyılda Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek amacıyla yapılan Haçlı Seferleri sırasında birçok Avrupalı bu bölgeye yerleŒti. Yine 991 yılında Venedik, Cenova, Amalfi ve Pisa gibi İtalyan Œehirlerinden gelen Levantenler Bizans'tan elde ettikleri ticari imtiyazlar sonucunda ilk defa İstanbul'da Galata bölgesine yerleŒmeye baŒlamıŒlardır. İtalyan tüccarları çok erken dönemlerden itibaren Levant'a yerleŒmeye baŒlarken Türk tüccarları ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru İtalya topraklarına ayak basarak Venedik'te birer ticarethane amıŒlardı.1252'de de Memlk Devleti, Mısır'da yaŒayan Fransız ve Katalanlara ticari imtiyazlar vermiŒti. Osmanlılar bu toprakları ele geçirdiklerinde bu imtiyazları srdrmuŒler ve zaman içinde Levanten ifadesi Osmanlı ülkesinde doğup büyüyen, burada yaŒayan bütün Avrupalıları ifade eder hle gelmiŒtir.

Levantenler Halep, Beyrut, İskenderiye'nin yanında özellikle İstanbul ve İzmir'e yerleşmişlerdir. Bunda bu şehirlerin ticarete elverişli olmasının yanında daha güvenli ve huzurlu bir ortam sunmasının da etkisi vardı. Levantenler İstanbul'da daha çok Beyoğlu, Büyükdere, Adalar ve Moda'dayken; İzmir'de Alsancak ve Bornova'da otururlardı. Öyle ki bu semtlerde beyaz badanalı ve avlulu Levanten evlerinden bazı örnekler günümüze kadar kalabilmiştir. Yerleştikleri şehre açtıkları İngiliz ve Fransız mağazalarıyla son moda ürünleri bu şehirlerin sakinleriyle buluşturmuşlardır. Kitapevleri, galeriler ve fotoğraf stüdyoları kentin Batılı yüzü olmuştur. Levantenler yerleştikleri bölgenin kültürüne adapte olurken kendi kültürlerini de korumayı başarmışlardır. Böylece Osmanlı sosyal yaşamında alafranga olarak tabir edilen hayat tarzının ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

Tanzimat Fermanı'nın ardından temel hak ve hürriyetleri garanti altına alınan Levantenlerin Osmanlı'daki ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki ağırlıkları artmıştır. Elde ettikleri imtiyazlarla ekonomik açıdan güçlenen Levantenler kaçınılmaz bir şekilde Osmanlı aydın sınıfının tepkilerine maruz kalmaya başlamışlardı. II. Meşrutiyet'in ardından iktidarı ele geçiren İttihatçıların milliyetçi politikalarıyla birlikte Levantenlerin ekonomik faaliyetleri sınırlandırılmaya başlanmıştır. Nihayetinde Osmanlı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti de kapitülasyonları ve böylece Levantenlerin sahip olduğu imtiyazları kaldırmıştır. Sonunda 1930 Ekonomik Buhranı'nın vurduğu darbenin ardından Levantenler başta Amerika olmak üzere Batı'daki ülkelere göç etmeye başladılar.

3. LEVANT TİCARETİNİN ÇERÇEVESİ

“Bazaar at Athens”, in the Ottoman Empire. Painting by Edward Dodwell: Views in Greece, London 1821

3.1. Diplomasinin Gücü: Kapitülasyonların Sağladığı Çerçeve

Mansel, Modern Levant'ın Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ittifakın sonucunda oluştuğunu söyler. Başlangıçta 'en Hıristiyan Kral' ile 'Müslümanların Halifesi' arasındaki böyle bir ittifak olanaksız görünse de gerçekçilik ve ortak çıkarlar dini kaygıların önüne geçmiştir. Osmanlı ile Fransa arasındaki ideolojik olmayan stratejik ittifak 1536 yılından başlayıp Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği 1798 yılına kadar sürmüştü ve geçen iki buçuk asır boyunca Avrupa diplomasisinde değişmeyen nadir şeylerden biri olarak kalmıştır.^[7] Başlangıçta bu ittifakı sağlayan şey Avusturya hanedanının başı olan V. Karl'ın hem Fransa'ya hem de Osmanlı'ya karşı yarattığı tehdit olmuştur. Bu tehdit I. François ile Kanuni Sultan Süleyman'ı doğal bir müttefik haline getirmiştir. O dönemde

Osmanlılar Fransa Kralı ile ittifak yaparak Habsburg Hanedanlığı'nın merkezi Avusturya'ya ve onun İspanyol koluna karşı ekonomik ve siyasi bir mücadele içerisine girişmişti.[8] Avrupa'da yükselmekte olan milli monarşilerin *respublica Christiana*[9] olarak adlandırılan Hıristiyan dünyasını parçalıyor olması Protestanları da Osmanlı'nın doğal müttefikleri haline getirmiştir. Hatta Osmanlılar da Fransa Kralı François'e V. Karl'a karşı olan İngiltere ve Alman prensleriyle ittifak kurması için 1533 yılında mali yardımda bulunmuştu.[10] Böylece Osmanlılar Avrupa'da kurdukları bu güç dengesiyle Papa'nın ve Hasburgların gücünü kırmayı amaçlamış, bu da ittifakın stratejik boyutunu oluşturmuştur. İttifakın bu stratejik boyutunun yanı sıra ittifaka bir neden teşkil eden diğer bir boyut da Akdeniz'deki ticareti canlandırmak olmuş ve ittifakın bu boyutu da Levant için bir çerçeve oluşturmuştur.

Osmanlı'nın kapitülasyonları diplomasisinin temel bir aracı haline getirmesi ilk olarak 1352'de Cenevizlilere daha sonra da İtalyan şehir devletleri Venedik ve Floransalılara verdiği ticari imtiyazlarla başlamıştır.[11] Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'yla olan ittifakın bir sonucu olarak bu devlete de bir takım ticari ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıklar; Fransız ticaret gemilerinin Osmanlı sularında ve limanlarında serbestçe dolaşabilmesi, Osmanlı tüccarlarından Fransızların alacağı gümrük ve vergilerin Fransız tüccarlarından Osmanlıların alacağı gümrük ve vergilere eş değer hale getirilmesi, Fransa ve Osmanlı ticaret gemileri birbirlerinin kara sularında kazaya uğrarlarsa gemilerin kurtarılmasına yardım edilmesi, arkada kalan malların varislerine verilmesi, Fransız tüccarları arasındaki davalara Fransız mahkemelerin bakması, Osmanlı ülkesinde yaşamlarını sürdüren Fransızların din ve mezhep hürriyetine sahip

olması gibi ticareti kolaylaştıran maddelerden oluşmaktaydı. Osmanlılar Fransa'ya verdikleri bu imtiyazların ardından benzer imtiyazları ilerleyen yıllarda İngiltere ve Hollanda'ya da vermiştir. Böylece Osmanlı'nın Avrupalı devletlere verdiği bu kapitülasyonlarla birlikte Avrupalı tüccarların Levant'taki varlığının yasal zemini sağlanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile Fransa arasındaki ticaret Fransız ticaret hacminin yarısına ulaşmış, İngilizler de Levant Company ile bölgeye kalıcı olarak girmiştir.

3.2. Diplomasiye Yön Veren Aktörler: Tüccarlar

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süreceğ olan İngiliz-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin kurulmasındaki esas kahramanlar İngiliz tüccarlar olmuştur.[\[12\]](#) XVI. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerin etkisiyle ticaret yolları yön değiştirmeye başlamış ve Kuzey Avrupa'da kurulan yeni ticari limanlarla ticaretin merkezi Venedik ve Akdeniz limanlarından Atlantik'e kaymıştır. Amsterdam baharat ticaretinde tekel haline gelirken Amerikan altın ve gümüşü de İspanya üzerinden Akdeniz'e akıyordu. Tüm bu olanlara rağmen Osmanlı ve Levant bölgesi ticari önemini korumaya devam ediyordu. Ayrıca bu dönemde Fransa'da yaşanan din savaşları ve Hollanda-İspanyol, Osmanlı-İspanyol ile İspanyol-Portekiz savaşları diğer Avrupa devlerinin Akdeniz'deki ticari varlığını zayıflatmıştı. Bu boşluğu değerlendirmek isteyen iki İngiliz tüccar olan Edward Osborne ve Richard Staper, William Harborne'ı 1578'de İstanbul'a gönderdiler. Sokullu Mehmet Paşa'nın desteğiyle Sultan III. Murat ile görüşen Harborne Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmek için gerekli olan ahidnameyi almıştır.[\[13\]](#) Böylece 1580 tarihli bu ahidnameyle İngilizler'e de Fransızların sahip olduğu imtiyazlar

tanınmıştır. Bu imtiyazlar Fransa ve Venedik'in karşı çıkmasına rağmen İngiltere'nin Osmanlıların Akdeniz'deki en büyük rakibi olan İspanyollara karşı bir denge oluşturacağı düşüncesiyle tanınmıştır.[14]

Bu imtiyazların ardından Edward Osborne ve Richard Staper Kraliçe Elizabeth'in izniyle İngiltere'de Turkish Company'i kurdular. Daha sonra da Harborne'in İngiltere'nin ilk elçisi olarak İstanbul'a gönderilmesini sağladılar. İskenderiye, Halep ve Cezayir'de konsolosluklar açan Türkiye Kumpanyası'nın temsilcileri böylece Levant Kumpanyası'nı da kurmuş oldular. Başlangıçta daha çok bu kumpanyanın çıkarlarını takip etmekle görevli olan İngiliz temsilcileri zamanla İngiltere'nin siyasi çıkarlarını da gözetme görevini yüklendiler.[15] Sürekli diplomasiye geçiş aşamasının yaşandığı o dönemde elçilerle yabancı tüccar cemaatlerini temsil eden konsoloslar arasında net bir ayırım olmadığı için diplomatik ilişkiler de bu konsoloslar aracılığıyla yürütülmekteydi. Ticaretle diplomasinin iç içe girdiği bu dönemde tüccarlar ticaret yapmanın ötesinde diplomatik roller oynuyordu. Örneğin Venedikli bir tahıl tüccarı olan Andrea Gritti'nin bağlantıları sonucunda 1499–1503 Osmanlı-Venedik savaşını bitirecek barış anlaşması müzakere edilmiş ve anlaşmayı da Gritti imzalamıştır.[16] İngiliz tüccarlar da buna benzer biçimde ticareti aşp diplomasinin alanına giren rolleri oynamıştır. Harborne ilk daimi İngiliz elçisi olarak atandığında maaşını İngiltere'den değil de Doğu Akdeniz Kumpanyası'ndan almıştır. İngilizlerin dışında Fransız elçilerinin de tüccarlarla buna benzeyen ilişkileri olmuş ve Marsilya Ticaret Odası Fransız elçiliğinin bazı harcamalarını üstlenmişti.[17]

3.3. Pera'nın Diplomatik Bir Merkez Haline Gelmesi

Avrupa'da oluşturulan güç dengesinin ve verilen imtiyazların Akdeniz ticaretini canlandırmasıyla İstanbul kaçınılmaz bir biçimde diplomasinin merkezi haline gelmiştir. İstanbul'daki bu merkez de Pera olmuştur. Bu dönüşüm 1536 yılında Fransız elçiliğinin Pera Bağları'na taşınmasıyla başlamıştır. Burası çoğunlukla Hıristiyanların yaşadığı Galata bölgesinin duvarları dışında kalmış olan az sayıda binanın bulunduğu bir bağlık bahçelik alandı. Bu semtin gelişmesi Osmanlı'nın Fransa'ya bu bölgede yerleşme izni vermesiyle başlamış ve ilerleyen yıllarda yerleşmeye başlayan diğer elçiliklerle birlikte bu gelişme XIX. yüzyılda doruğa ulaşmıştır.[18] 1576'da İngiliz tüccarlarının girişiyle Pera'ya İngiliz elçiliği açılmış ve bunu 1612'de Hollanda büyükelçiliği takip etmiştir. Böylece Pera Avrupa'nın diplomasi merkezi haline gelirken Müslüman, Katolik ve Ortodoks dünyasının karşılaştığı bir kozmopolit havaya da bürünmüştür. Mansel, Pera'daki bu kültürel ortamı 'Pera yeni Endülüs oldu' şeklinde ifade eder ve diplomatik bir merkez olduğundan dolayı Pera'nın, Endülüs'ten daha az entelektüel ama daha çok politik olduğunu söyler.

İstanbul'un fethinden hemen sonra 1476'da Galata'da 592 Rum, 535 Müslüman, 332 Frenk, 62 Ermeni evi bulunuyordu.[19] XIX. yüzyıla gelene kadar bölge daha da dinamik bir nüfus yapısına sahip oldu. Avrupalı seyyahlar Pera'nın içinde bulunduğu Galata bölgesini bir 'Frenk kenti' olarak tanımlarken[20] XVI. yüzyıl sonunda İstanbul'a gelen Salomon Schweigger Galata sakinlerinin çoğunu Rum ve fakir olarak niteler. [21] 1849 yılına gelindiğinde ise bölgedeki nüfus 28 bin ile 30 bin arasına gelmişti ve birçok milletten insanı da

kapsıyordu. Nüfus verilerine göre bölgede 6000 Rum, 1600 Avusturyalı, 1000 Maltalı ve İyonyalı, 1000 Fransız, 1000 Rus vardı ve geri kalanlar da Ermeni, İngiliz, Sardinyalı, Prusyalı, Amerikalı ve İranlıydı.[22] Bölgenin değişen bu demografik yapısı bölgenin kozmopolit yapısını daha da pekiştirmiş canlı bir kültürel ortama da zemin hazırlamıştır. Başlarda *Adorno*, *Campofegoso*, *Doria*, *Botteghe*, *Ocase* gibi Cenevizli tüccar ailelerinin de etkisiyle bölgede İtalyan kültürünün ağırlığı olsa da bu XVII. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayarak yerini ağırlıklı olarak Fransız dili, kültürü ve hayat tarzına bırakmaya başlayacaktır.[23]

4. BEYRUT: TÜCCARLAR CUMHURİYETİ

“Bir Doğu kentinde göze pek ender çarpacak kadar lüks bir kesimden geçerek kente yaklaştık. Kent, yemyeşil yapraklar ve ağır kokularıyla sözcüğün tam anlamıyla yorgun düşmüş dut ağaçları ve bahçelerle kaplı. Bahçelerin ortasında, çoğu yabancılara ve tüccarlara ait olmak üzere, Beyrut’un en güzel evleri var.”[24]

Bir 20. yy gezgini bir yandan Avrupa, diğer yandan Doğu Akdeniz uygarlığıyla beslenmiş, bir dönem Akdeniz ticaretinde önemli rol oynayan egzotik kenti bu cümlelerle anlatıyor. Beyrut iki uygarlık arasında kalmış olmanın pırıltısını da, ekonomik ve siyasal çöküntülerini de yaşamış bir kenttir. Öncelikle Beyrut; Halep, Şam, Bağdat, Kahire gibi iç bölgelerdeki geleneksel Ortadoğu kentleri gibi cami, çarşı gibi merkezi bir kurumdan çevreye yayılan labirent benzeri bir şehirden çok -liman kenti olması dolayısıyla- çağdaş Avrupa kentlerinde olduğu gibi dışarıdan gözlenebilecek bir bakış

açısına sahipti. Beyrut kıyı çizgisi boyunca uzanan ve panoramik manzarayı sağlayacak şekilde kurulmuştu. Geleneksel kentlerin en karakteristik özelliği ‘kamusal kent’ ve ‘özel kent’ bölümlendirmesidir. Askeri kuruluşlar ve yönetim kurumları hem ulaşımı ve iletişimi fazla meşgul etmemeleri için hem de farklı etnik kökenden yönetime gelecek olanları isyanlardan korumak amacıyla kent dışında konumlandırılmıştır. Beyrut’ta bu kurumların yer aldığı bölge merkez çevresinde ikinci bir çekirdek oluşturmuştur.

Beyrut güçlü yönetim ve üretim geleneğine sahip olmadığından ‘eski-yeni’ diyalektiğini yaşamamış, Trablusşam ve Halep’te olduğu gibi birbirleriyle çatışan mahallelerin kurbanı olmamıştır. Bu bakımdan Beyrut Şam’ın antitezi bir kentmiş gibi görünse de bu iki kent birbirlerine rakip oldukları kadar birbirlerini tamamlıyorlardı. Beyrut Şam’ın başlıca limanıydı, deniz ticaretini gerçekleştiriyordu ve Beyrut zenginliğinin önemli kısmını Şam’a borçluydu.

Beyrut’un bölgedeki en büyük liman kentlerinden biri olmasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın da büyük etkisi olmuştur. Daha XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ünlü Fransız gezgini Volney, Beyrut’u yaklaşık 6000 nüfuslu ve 2,5 kilometre kare bir alanı kapsayan önemsiz bir kasaba olarak betimliyordu.[\[25\]](#) XIX. yüzyılın ortasında ise Beyrut güçlü ticari kurumsallaşması ve altyapısıyla bölgedeki rakipleri Trablusşam ve Sayda’yı geride bırakmıştı. Beyrut bölgedeki birçok liman kentiyle ortak özelliklere sahipti ama onlardan ayıran noktaları da vardı. Mesela; Beyrut diğer kentler gibi yabancı nüfusa sahip olsa da hiçbir zaman yabancılar nüfusun önemli kısmını oluşturmadı. Kentteki konsolosluk temsilcileri, misyonerler ve girişimcilerden oluşan yabancıların sayısı, doruğuna ulaştığı

dönemde bile iki bini aşmadı.[26] Beyrut'ta yabancılar Rum Ortodoks, Sünni Müslüman ve Marunî gibi birbirlerinden farklı olsalar da hepsi toprakların yerlisiydiler ve İzmir ile İskenderiye'de olduğu gibi içlerine kapanmak yerine yakın ilişkiler kurmuşlar ve bütünleşmişlerdi. Bu iyi ilişkiler ticarete de yansımıştı. Yerel müftünün başkentten gönderilen yetkililerden daha fazla otoritesi vardı. 1827'de Fransız Konsolosu bu durumu betimleyen ünlü yorumunu yapmıştı; ona göre Beyrut, "kendi güçleri ve yasaları olan bir tüccarlar cumhuriyeti"ydi.[27] Modern Beyrut'un oluşmasında ve gelişmesinde ticaretle uğraşan ailelerin büyük rolü vardı. Müslüman *Bayhum* ve *Barbir* aileleri, Ortodoks *Sursock*, *Bustros*, *Tueni* ve *Trad* aileleri, Yunan Katolik *Pharaon* ve *Zananiri* aileleri Beyrut'un avantajlı konumunu iyi değerlendirmişlerdir.

1831–32'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Suriye'yi ele geçirmiş ve şehirde ticaret ve modernleşme hız kazanmıştır. 1830–1840 yılları arasında gümrük makbuzlarının sayısı dört kat artmıştı. 1835'te bir mendirek inşa edilmiş, üç yüz on gemi limana girmişti. 1838'de bu sayı altı yüz seksene çıkmıştı. 1839'da altmış dokuz şirket kurulmuştu, bunların yarısı yabancı şirketlerdi.[28]

Beyrut'ta yavaş yavaş evlere çatal-bıçak girmeye başlamış, tiyatrolar açılmış, bazı gazeteler çıkmaya başlamıştı. Caddelerde Avrupalı tarzda arabalar görülüyordu. Doğudan gelenler için Beyrut Avrupa şehriydi; Avrupa'dan gelenlerse kendilerini yeni bir dünyada buluyorlardı. Liman gemilerin varışı ve kalkışıyla, ellerinde senetlerle koşuşturan tüccarlarla, indirilip bindirilen mallarla Avrupa tarzında iş yapan bir limana dönüşmüştü. Beyrut, 1835'ten 1855'e kadar neredeyse iki katı kadar büyümüştü. İthalat ve ihracatın

toplamı 1825'te on milyon franktan, 1845'te otuz sekiz milyon franka ve 1862'de yetmiş yedi buçuk milyon franka yükselmişti.[29] Yerel tüccarların ısrarlarıyla 1889–1894 yılları arasında modern bir liman, rıhtım, iskele, dalgakıran ve depolar *Ottomane du Port, des Quais et des Entrepots de Beyrouth* tarafından inşa edildi. Böylece gemiler doğrudan rıhtıma yanaşabilir hale gelmiştir. 1889'da şehre gaz lambalı aydınlatma sistemi kurulmuş ve 1907'de de elektrikli tramvay hizmet vermeye başlamıştır. 1855'te şehrin Şam'a trenle bağlanmasının ardından 1903'te rıhtıma doğrudan ulaşan bir tren hattı açılmıştır.

4.1. Ticaretin İhtişamı

Beyrut, XIX. yüzyılın başında Halep'in kervan kenti rolünü üstlenerek gelişti ve Şam'ın başlıca limanlarından biri haline geldi. Bu dönemde rakibi olan diğer liman kentlere baktığımızda yaşanan Amerikan iç savaşı ile birlikte artan pamuk ihtiyacının Çukurova'daki pamuk üretimini artırdığını, Kırım Savaşı'nın da tahıl talebini artırmasıyla birlikte bölgenin ve bölgedeki bir başka liman kenti olan Mersin'in de bir liman kenti olarak gelişmesini sağladığını görürüz.[30] Yine de kurumsallaşmış ticari altyapısı, Beyrut'un benzer özelliklere sahip İskenderun gibi bölgedeki diğer liman kentlerinin önünde yer almasını sağlamıştır. Beyrut limanında ticareti kolaylaştıran serbest bir bölgenin bulunması gelen transit malların bu bölgede depolanmasını ve işlenebilmesini de sağlamıştır. Sahip olduğu bu serbest bölgeyle Ortadoğu'nun en büyük antreposu haline gelmişti. Bunların bir sonucu olarak Hayfa ticaretinin bir kısmı da Beyrut'a yönelmiştir. Bu yıllarda Beyrut limanından ihraç

edilen mallar başta Lübnan İpeği olmak üzere tahıl, kuru sebze, yün, deri ve Ürdün fosfatı gibi ürünlerden oluşmaktaydı.[31]

Beyrut; ticaret, kurum ve ulaşım ağlarında rakiplerini eleyerek ithalat ve ihracatını geliştirerek diğer limanlardaki tüccarları kendine çekmeyi başarmıştır. 1830'larda buharlı gemi seferleri başladığında yaklaşık 10 yıl boyunca bu ulaşım ağına dâhil olan civardaki tek limandı.[32] Kentteki tüccar sayısı arttıkça limanın altyapısal sorunlarının çözülmesi ve imkânlarının çoğaltılması yönünde çözüm arayışlarına başlandı. Yerelde Hıristiyan ve Müslümanların eşit temsil edildiği bir kurul oluşturuldu. Mısır yönetiminin ve yabancı konsolosların katkılarıyla kurulan sağlık komitesi kentteki veba salgınlarını azaltmak için karantina evleri inşa etti. Karantina kuralları sıkı bir şekilde uygulandı ve veba salgınlarının ticareti sekteye uğratması büyük ölçüde azaldı.

1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan önce İmparatorluğun uzak mesafeli ticari faaliyetleri Avrupalı güçlere verilen kapitülasyonlar çerçevesinde düzenleniyordu. Fransa'nın Akdeniz'deki ticaretini Marsilya kentinin ticaret odasının İskenderiye, Sayda, Trablusşam, Halep, Kahire gibi şehirlere atadığı konsolos ve tüccarlar yürütüyordu. Beyrut bu şehirlerin arasına ancak XIX. yüzyılda katılabildi. İngiltere de, Levant Company bünyesinde örgütlenen tüccar ve konsoloslarla Fransa'ya benzer şekilde ticari faaliyetlerini gerçekleştiriyordu. 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'yla İngilizler Beyrut'ta 'serbest ticaret' çağını getirmeye çalışmışlar; bu ekonomik işlevlerin Halep'ten Beyrut'a kaymasını ve kentin hiyerarşisinin değişimini getirmiştir.

Yabancı konsolosların ve tüccarların atanması ve birtakım roller üstlenmeleri Beyrut'un diplomatik bir merkez olmasını sağlamıştır. Zamanla güçlü bir konsoloslar ağı kurulan kent coğrafyanın siyasal bütünlüğünü sağlamasında öncü rolü üstlenmiştir. Yabancı konsolosların veya temsilcilerin kentte bir ağırlığa sahip olmasının bir diğer nedeni de etnik ve dinsel grupların Osmanlı hâkimiyetinden çıkmak için ve aralarında çıkan çatışmalarda destek vermeleri için Avrupalı güçlere başvurmalarıdır.[33]

XIX. yüzyılın son çeyreği dünya ekonomisinde liman kentlerinin tepe noktasına ulaştığı dönem oldu. Gerek iletişim gerek ulaşım ağlarının genişlemesiyle küresel bağlamda ekonomik açılma yaşanmıştır. Liman kentleri de iç kesimleriyle bağlantı yolları sağlayan göçmen akınlarıyla, nüfusla birlikte artan maddi refahla ve asgari düzeydeki devlet müdahalesiyle dünya ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Beyrut iç kesimler üzerinde egemenlik kurmasının yanı sıra Avrupa pazarının ham ipek ihtiyacını karşılayan bir kentti. Manchester'dan Anadolu'ya ve İran'ın iç kesimine dek akan ithalat; Marsilya ve Lyon'a kadar ulaşan ihracat birbirini dengeliyordu. İç bölgeden gelen hammadde ihracatı; tekstil ve makine sanayi ürünlerinin ve çay, kahve gibi sömürge ürünlerinin ithalatını karşılıyordu.[34]

Marsilya'daki yoğun ipek üretimi küresel düzeydeki ekonomik gelişmelerin etkisiyle Beyrut'a kaydı. Beyrut bu sayede Cebel ile Marsilya arasındaki ipek zincirinde daha önemli bir rol üstlendi. Fransa'da 1850'lerde bir ipek kurdunun yol açtığı hastalıkla ipek kıtlığı yaşanmış, bu dönemde Beyrutlu tüccarlar Cebel gibi iç

bölgelere yaptıkları yatırımlar sayesinde büyük kazançlar elde etmişlerdi.

Rakamlarla ve fiziksel büyümeyle görülen gelişmeler dışında Beyrut fark edilmesi daha zor olan birtakım değişimler de geçiriyordu. XIX. yüzyılın son çeyreğindeki Beyrut ile yüzyılın başlangıcındaki Beyrut aynı değildi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla başlayan değişimler Beyrut'un bazı işlevlerini kaybetmesine yol açarken yeni işlevler kazanmasını da sağlamıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren Doğu Akdeniz liman kentleri çevrelerindeki hammaddenin üretiminde ve ihracatında uzmanlaşmış olduklarından Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla değişen ticaret yollarının kentlerin ekonomik etkinliklerine yansması fazla olmamıştır. Süveyş Kanalı, Asya ile Avrupa'yı yakınlaştırmış; pazarların birbirine ulaşımını kolaylaştırmıştır. Süveyş Kanalı'yla birlikte çevrede yoğun ticaret yapılan kentler arasında rekabet artmış, sıralamaları da değişmiştir. Fransa'nın ipek ithalatını Çin karşılamaya başladıkça Marsilya ve Lyon nezdinde Beyrut'un önemi azalmıştır ve Beyrut önemli bir kayba uğramıştır. Kentlerin yükseliş ve çöküşlerinin nüfus miktarı ve niteliğiyle ilgili olduğu yanılıgısına uğrayıp Beyrut'un işlevini yitirdiği ekonomik faaliyetleri göz ardı edilmiştir. Demografik büyüme ekonomik gerilemeyi gizlemiştir.[35]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ticaret hacmi günümüzdeki kadar geniş olmadığından alım-satım yapılan noktalar ve limanlar bakım giderlerini az tutmak için sınırlı sayıda yapılıyordu. Bu bir yandan Osmanlı Devleti'nin gümrük işlerinin daha düzenli olmasını, bir yandan da kaçakçılığı önlemeyi kolaylaştırıyordu. XIX. yüzyılın ortasından itibaren ise Beyrut kaybettiği işlevlerinin yerine yenilerini

benimsemeye başlıyordu. Ulaşım ve liman olanakları iyileştiriliyordu. Kent sakinleri bir yandan yerli ve yabancı yatırım için altyapıyı dönüştürmeye çalışıyor, daha ağdaş yöntemler izlemeye çalışıyorlardı. İpek ve ipek ipliği üretimine yapılan yatırımlar yerini finans yatırımlarına bırakmaya başlamıştı. Öte yandan kent sürekli büyüyordu ve günlük gereksinimler bile belirli bir talep yaratıyordu. Talep çerçevesinde tahıl üretimi için iç kesimlere yeni merkezler kuruldu. Bunlar yaşanırken üretim etkinlikleri, arz-talep dengesi değişirken Beyrut'un hepsine uyum sağlayabilmesi değişim yeteneği sayesinde. Fakat XX. yüzyılda küresel ipek talebi Beyrut'tan Uzakdoğu'ya kaymıştı. İpek talebi azalınca Beyrut'taki tahıl ticareti ve ithalatı yükselişe geçmişti.

Beyrut'taki sıradağlar i kesimlerdeki tahıl üretim bölgelerine ulaşımı zorlaştırdığından tahıl ticaretinden ulaşımı kolay olan limanlar daha fazla kar elde etmiştir. Beyrut her geçen gün daha da büyüdüğü için tahıl çekim merkezi konumuna gelmişti. Üretilen tahıl tüketildiği için ihraç için az miktarda kalıyordu. Beyrut i bölgeyle ulaşım zorluklarından dolayı tahıl ticaret merkezi olamasa da Beyrut tüccarları İngiliz ithal ürünleriyle birlikte tahıl ürünlerini de Beyrut pazarına sokmuşlardı.

Beyrut'un ekonomik etkinliklerinde ipek üretiminin yerini tahılın alması kentin siyasal ve toplumsal olarak dönüşmesini sağlamıştır. İpek ticaretinin azalmasıyla kentte yaşayan Hıristiyanlar Amerika'ya veya Mısır'a g etmişler; i bölgelerde tahıl ticareti yaparak zenginleşen Müslümanlar Beyrut'ta yerleşmişlerdir.[36] Tahıl retimi kenti diğer Doğu Akdeniz kentlerine benzetmişti. Beyrut'a ulaşımın ekonomik olmaması dolayısıyla i bölgelerden daha ulaşılır

olan Trablusşam, Hayfa ve İskenderun limanları ekonomik gelişme gösterdi. Öte yandan Şam gibi iç kesimdeki kentler de çağdaşlaşma eğilimi göstermişlerdir. Bir nevi Beyrut'un geldiği noktaya doğru ilerlemeye başlamışlardı.

Liman kentleri; iç kesimlerdeki kentler gibi merkezde ihtiyaçları sağlayacak işlevsel bir kuruma sahip değildiler daha doğrusu böyle bir geçmişten yoksundular. Liman kentleri uğradıkları hızlı kentleşmeyle kendi yerel yönetimlerini kendileri oluşturdular. Bu konuda Avrupa'dan Marsilya kentini örnek aldılar. Hem kültürel olarak hem de rıhtım, kaldırım, yol gibi acil gereksinimlerin gerçekleştirilmesi yönünde atılan adımlarla kentlerde katılımcı yerel yönetim kurumları kuruldu. Başlarda yerel yönetimlerde çalışanlar veya yerel yönetimleri destekleyenler gönüllü iş adamları ve tüccarlardı. Belki de Beyrut liman kenti olmasaydı bu kadar gelişemezdi. Kültürel ve siyasal olarak gelişmesi, değişime ayak uydurması Beyrut'u liman kentinin ötesinde merkezi bir yer olmasını sağladı. Kentin önde gelenlerinin oluşturduğu katılımcı yerel yönetimle merkezi yer özelliğini yerini 'başkent' özelliği alacaktı.

4.2. Değişen ve Çatışmaya Başlayan Toplumsal Aktörler

Beyrut XVI. yüzyılda Müslüman ağırlıklı bir şehirken ilerleyen yıllar içerisinde karma nüfuslu bir yer haline gelmiştir. Özellikle Hıristiyan nüfusun artan sayısı ve gücü onları şehrin en önemli tabakalarından biri haline getirmiştir. 1850'de şehri ziyaret eden Flaubert'in "*burada, havadaki her şey akla Haçlı Seferleri'ni getiriyor*" sözü bu durumu yansıtmaktaydı.[\[37\]](#) Beyrut'taki bu toplumsal yapı çatışmadan ziyade bir ahenk oluşturmayı da

başarmıştı. Kudüs ve Şam gibi kara şehirlerinin aksine, Beyrut'ta dini bakımdan ayrılmış bölgeler bulunmamaktaydı; camiler ve kiliseler yan yana inşa edilmişlerdi. Çift kubbeli St. George Kilisesi 1767'de yapılan Ömer Camii'ne bitişikti.[\[38\]](#) Ne var ki ilerleyen yıllarda bu mozaik tabloyu parçalayacak etnik ve dinsel sorunlar baş gösterecektir.

Haçlı Seferleri'nden beri Papa'nın iradesini tanıyan Marunîler denizden birkaç mil yüksekte Lübnan Dağı'nda yaşıyorlardı. Lübnan Dağı'nda Marunîler dışında Dürziler, Suriyeliler, İsmaililer, Şii Müslümanlar ve günümüzde Suriye yöneticisi Esad Hanedanı'nın cemaati Aleviler ve Nusayriler de yaşıyordu. Rakip dinlerin birbirine yakın olduğu bu coğrafya çıkarlarını korumak isteyen dini gruplarla bir yerel grubu himayesi altına alıp bölgede nüfus kazanmak isteyen dış kuvvetleri birbirine yaklaştırmaya son derece elverişliydi. Daha 1600'lerde Fransa Kralı XIII. Louis, Marunî Patriği'ni ve Lübnan Dağı'nda yaşayan Marunîleri koruması altına almıştı. Marunîler Fransa'nın onları Osmanlı hâkimiyetinden kurtarabileceğini düşünüyorlardı hatta Fransa Kralı'nın Suriye'yi fethetmesini istiyorlardı.

Beyrut'ta İngiliz ve Avusturya konsolosluklarının yanına 1836'da Amerikan, 1839'da Rus konsoloslukları açılmış ve Marunîler ile Fransa arasında olduğu gibi komplolar artmıştır. Rus konsolosluğu Ortodoks hacılara ve Ortodoks kilisesine yardım ederken, Dürziler Hindistan'daki gibi bir refaha ulaşmak gayesiyle İngiliz yönetimini talep ediyorlardı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetiminden yabancılar ve tüccarlar memnuniyet duysalar da halk öfkeliydi. Çünkü Hıristiyanlar ve Müslümanlar eşit vergi sistemine tabi olsa da devlet zorunlu askerlik ve işçilik, yüksek vergiler, buğday ve ipek hasılatına el koyma uygulamalarıyla halkı bezdirmişti. Dürzi, Hıristiyan ve Şii temsilcileri İstanbul'daki konsoloslardan ve Padişah Abdülmecit'ten yardım talep ediyorlardı. Hanedanlık veya Patriklikle kontrol altında tutulan mezhepçilik gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Cemaatlerin birbirine gösterdiği hoşgörü eşiği de düşmüştü, eski Dürzi-Marunî mutabakatı da yoktu ve ilk kez 1838–1839'da bir Dürzi ayaklanmasını bastırmak için Marunîler kullanılmıştı.

Beyrut'ta yerel güçlerin birbirine hoşgörü yerine kin beslemeye başlamasında yönetimden hoşnutsuzluklarının yanında yabancı konsolosların da büyük rolü vardı. Osmanlı ve İngiliz devletlerinin hizmetkârı olarak hareket eden Richard Wood, 1840'ta hem Marunîleri hem de Dürzileri Mısırlı işgalcilere karşı ayaklanmaya ikna etmişti.[\[39\]](#) Ayaklanma sonrasında Beyrut açıklarına İngiliz, Osmanlı ve Avusturya gemileri demirlenmiş, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Suriye'den çekilmeye zorlanmıştır.

Mansel'in aktardığına göre, Müslümanlar daha çok şehrin batısında yaşamayı tercih ederlerken, Hıristiyanlar da doğusunda yaşıyordu ancak yine de Müslümanların, Hıristiyanların ve Dürzilerin aynı mahallede bir arada yaşadığı yerlerin olduğu Beyrut karma şehir yapısını sürdürüyordu. Şehir ne kadar sakin ve müreffeh bir görünüm sergilese de görünür olmayan birçok sorunu barındıran patlamaya hazır saatli bir bomba hüviyetindeydi. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki gerilimler 1872, 1881, 1888 ve 1896'daki

olaylarla ayaklanmalara dönüşmüştü. Bu ayaklanmaları da karşılıklı işlenen cinayetler takip etmişti. 1903 yılında Müslüman ve Ortodoks çatışmalarında yedi Hıristiyan ve on beş Müslüman ölmüştü. Yirmi bin Hıristiyan ise geçici olarak Lübnan Dağı'ndaki güvenli bölgeye kaçıyordu. Olaylar ancak Amerikan konsolos yardımcısının öldürüldüğü yönündeki yanlış bilgilendirme sonucunda bölgeye gelen iki Amerikan savaş gemisi sayesinde kan gölüne dönüşmeden durdurulmuştu.[\[40\]](#)

4.3. Cemaatler Arası Rekabetin Aracı: Misyoner Okulları

1840'tan sonra Beyrut büyük bir hızla değişmişti. Beyrut'un ilerlemesi eğitime bağlıydı ve iyi seviyede eğitim veren okullar kurulmuştu. Özellikle yabancı misyoner okulları ön plana çıkarak Beyrut'u Arap dünyasının eğitim üssü haline getirmişlerdi. Bu okulların açılmasında gayrimüslimleri din ve mezhep esasına göre teşkilâtlandıran millet sisteminin yanı sıra daha önce çeşitli ülkelere verilen kapitülasyonların sağladığı kolaylıklar da etkili oluyordu.[\[41\]](#) Bunlar dışında Kavalalı İbrâhim Paşa'nın, Suriye'yi işgal ettiğinde Lübnan'ı da idaresi altına almasının etkisi vardı. Çünkü Kavalalı, Avrupa devletlerinin desteğini elde edebilmek için bölgedeki Hıristiyan misyonerlerine serbest faaliyetlerde bulunma imkânı tanımıştı.[\[42\]](#)

XVI. yüzyılda Fransızlara Osmanlı topraklarındaki Katolik toplulukların koruyuculuğu imtiyazı verilmişti. Fransa da bölgeyle ve kendine yakın gördüğü yerel cemaatlerle sağlam bağlar kurma arayışındaydı. Fransızlar Fransız kültürü ve saygınlığının en etkili şekilde eğitime yönelik misyoner faaliyetleri yoluyla yayılabileceğinin

farkındaydı. Erkekler için *Fransiskan, Kapuçin, Lazarist, Cizvit, Freres des Ecoles Chretiennes* gibi Katolik mezhep okullarıyla, kızlar için sayıları ıg gibi büyüyen *Notre-Dame de Sion, Notre Dame de Nazareth, Soeurs de Besançon, Soeurs de Saint-Joseph* gibi mezhep okulları kurulmaktaydı.[43] Bu okullarda eğitim dili Fransızcaydı ve Marunîler ile Rum Katolikleri üzerinde önemli bir etki bırakmıştı. Öyle ki 1914'e gelindiğinde gölgede yaşayan Hıristiyan nüfusun çoğunluğu hem Arapça hem Fransızca konuşur hale gelmişti.[44] Bölge Osmanlı hâkimiyeti altında olsa da özellikle Lübnan, Fransız etki alanına girmişti. Fakat bölgedeki eğitim kurumları sadece Fransızlar tarafından kurulmamıştı. Amerikalıların da bu alana yönelik faaliyetleri vardı özellikle Protestanlık adına çaba göstermekteydiler ve diğer gayrimüslim cemaatler bu konuda birbirleriyle rekabet halindeydi. 1824'den 1886'ya kadar Osmanlı'daki Amerikan eğitim kurumlarının sayısı 400'e yaklaşmıştı.[45] Beyrut'ta Amerikalılar tarafından ilk kez 1824'te Protestan Okulu açılmış ve bölgedeki gayrimüslimler özellikle de yerel Katolikler bu Protestan okuluna karşı çıkmıştı.[46] 1835'te ise dönemin önde gelen Amerikan misyonerlerinden Eli Smith'in eşi Beyrut'ta bölgenin ilk modern kız mektebini açtı.[47] Bunu 1866'da Papaz Danil Bliss öncülüğündeki Amerikan misyonerlerinin açtığı *Syrian Protestan College* (Suriye Protestan Üniversitesi) takip etti. Bu okul doğa bilimleri ve tıp alanında eğitim veriyordu. Bu okul kültür emperyalizminin bir aracı olsa da ilerleyen yıllarda kendine doğrulan bir silaha dönüşerek Suriye milliyetçiliğinin bir beşiği haline gelecekti. Ne var ki yükselen Arap Milliyetçiliği, *Osmanlılık ve ittihâd-ı anâsır* anlayışının karşısındaydı ve bu da Arapların Osmanlı'dan kopmasında önemli bir neden teşkil edecektir. Arap milliyetçiliğinin cereyan etmesine neden olan etkili faktörlerden biri

okulda eğitim gören Müslüman öğrencilerin Amerikan müfredatına tabi olması, Hıristiyan ayinlerine katılma ve helal olmayan gıdaları yeme durumunda olmalarıydı.[48] Cizvitler de Protestanların bu misyonerlik faaliyetlerine 1875'te Saint Joseph yüksekokulunu kurarak karşılık verdiler. Bu okulun tıp ve ilahiyat fakültelerinin yanında Doğu araştırmaları profesörleri, matbaası ve gazetesi de vardı. Bu da okulu şehrin dinamik bir merkezi haline getirmişti.

Mezhepler ve cemaatler arasındaki rekabet misyonerlik faaliyetlerini hızlandırmış misyonerlik faaliyetleri de eğitim alanında yapılan yatırımları arttırmıştır. Bu da Beyrut'un Levant'taki modern eğitim kurumlarıyla öne çıkan Kahire'ye bu alanda rakip olmasını sağlamıştır. Eğitim alanındaki bu gelişmelerle birlikte misyoner okullarının ön plana çıkması Osmanlıları ve bölgedeki Müslümanları yeni okullar açma konusunda harekete geçirmiştir. Müslümanlar tarafından da birçok okul açılmış ve özellikle Medrese-i Sultânî, Lübnan'da en yüksek seviyede modern eğitim veren Müslüman okulu olmuştur.[49]

Misyonerlik faaliyetleri bölgenin kültürel yaşamında ve gelişiminde önemli bir yer tutsa da karşılıklı olarak iyi hisler beslenmediği de aşikârdı. Örneğin, 1866'da Amerikalı Everett P. Wheeler, “... *Biz Türkiye’de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için okul, hastane açıyoruz ilaç götürüyoruz, modern tıbbı ve eğitimi kuruyoruz. Türk bizi istemeyebilir ama oranın sahibi Türkler değil ki...*” sözleriyle bu durumu ifade ediyordu.[50] Müslüman halk arasında da bu misyoner okulları için arazi satanlara ve onlarla iş yapanlara iyi gözle bakılmıyordu.

5. Sonuç Yerine

Beyrut örneğinin yanında İzmir, Selanik ve İskenderiye’de de görülebileceği gibi liman kentlerinin nüfusunda önemli bir ağırlığı olan tüccarlar bu şehirlerin en önemli aktörleriydi. Tüccarlar buldukları kentlerin gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Kentin en zenginleri olan bu insanlar böylece buldukları çevreyi değiştirebilme gücüne de sahip oluyorlardı. Kültürleri ve yaşam tarzları kent hayatını şekillendiriyordu. Bu şehirlerde büyük mağazaların, Avrupalı tarzda otel ve kafelerin, tramvayların varlığına tanıklık ediyorduk. İzmir’de Kordon, İskenderiye’de Corniche bu duruma örnek teşkil eden kent alanlarıydı.[\[51\]](#)

Liman kentleri zayıf tarım imparatorluklarının dünya ekonomisine entegre olmasına aracılık etmişlerdir. Süreç içerisinde yerel devletin üzerindeki hâkimiyetini yitirdiği bu kentler Batı yayılmasının bir alanı olarak yeni bir boyut kazanmışlardır. Çağlar Keyder’in ifadesiyle “*Liman kentleri küresel sistem üzerindeki İngiliz egemenliğinin iki ana dayanağını oluşturan serbest ticaret ve altın standardı zemini üstünde Batı yayılmasının temel bir boyutu olarak ortaya çıktılar.*”[\[52\]](#) İngiliz hâkimiyetinin Osmanlı’ya dayatmalarının da bir sonucu olarak bürokrasinin tüccarlar üzerindeki denetimi kırılmış böylece özerkleşip büyüyen piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizliğin etkisiyle birlikte de yeni gerilim alanları oluşmuştur. Bir kere Tanzimat reformlarıyla topluluklar ve milletler eşitlense de işbölümünün etnik temelde gerçekleşmiş olması bu eşitliği sağlamadı ve tüccarlar zenginleşirken yoksul göçmenler de proleterleşti. Devletlerle veya Batı’daki iş çevreleriyle ilişkileri olanlar büyük kazançlar elde ederken kentli zanaatkârlar ve

kırsal tarımcılar sıkıştırılmış durumdaydı.[53] Keyder'e göre *“yeni tabakalaşma ve yoğunlaşan eşitsizlikler, başkalarını da yerelin daha ilkel bir kabulünün neler sunabileceğini hayal etmeye yöneltti. Büyüyen kent nüfusu içerisindeki bu potansiyel ayrışma, liberal yapıyı çökerten tufanı besleyen dereciklerden biriydi.”*

Küresel ekonominin dayatması bu limanları dönüştürmüştü ve politika da buna eşlik etmiştir. Tüccarların bir kısmı ticaretin işleyen çarklarından memnun olsalar da bir kısmı I. Dünya Savaşı öncesi esen güçlü imparatorlukların sonunu ifade eden politik havaya kapılmışlardır. -Buna Arnavut Buşati ailesinin Balkanlardaki girişimleri örnek gösterilebilir.-[54] O dönemde bu liman kentlerinde Pan-İslamistler, Siyonistler, Hıristiyanlık üstünlüğünü savunanlar, milliyetçiler, sosyalistler ve evrenselciler vardı.[55] Selanik buna güzel bir örnek teşkil etmekteydi. Yunan ayrılıkçılığı, Makedon ve Bulgar milliyetçiliği ve Jöntürk devrimcileri bu kentteki politik havayı besliyorlardı. Bu kentlerde yürütülen politikanın ağırlığını milliyetçilikler ve imparatorluğun canlandırılması fikri oluşturuyordu. Burke, Ortadoğu deneyiminin Avrupa'dan farklılaştığı bir nokta olan *“siyasetin modernleşmesinin sömürge bağlamı”*na dikkati çekerek Avrupa hegemonyasının değişimin etkisini önemli bir biçimde çarpıtıldığını söyler. Ona göre *“emperyalizmle işbirliği bir yandan yerel seçkinlerin iktidarını güçlendirirken bir yandan da meşruluklarını ortadan kaldırmaya yarıyordu.”*[56] Böylece bu ortam içerisinde sınıf mücadelesinden ziyade milli mücadele daha çok ön plana çıkmıştır. Nihayetinde bu liman kentleri homojen bir nüfus yapısına sahip değildi. Etnik çeşitliliğin yarattığı kozmopolit şehir yaşamı yükselen milliyetçiliklerin karşısında duruyordu. Bu da imparatorluktan ulus

devlete geçiş aşamasında bu kentlerde etnik kıyımlara ve trajedilerin yaşanmasına yol açtı. Balkanlarda yaşanan kıyımlar, Türk-Yunan nüfus mübadelesi, ulus devletin ardından İstanbul’da yaşanan trajik olaylar, Levantenlerin Batı’daki ülkelere göçü gibi olaylarda bu koşulların da etkisi olmuştu. Son büyük Levanten limanı Beyrut da bu koşulların kurbanı olmuştur. Bunun etkileri Doğu Akdeniz’de hala yakıcı bir şekilde sürmektedir. XX. yüzyılda daha önceleri Ortadoğu’nun Paris’i olarak nitelenen Beyrut kimlik değiştirerek ölümün kol gezdiği bir ülke haline gelecektir. İç savaşların yaşandığı bu kent Doğu ile Batı arasındaki önemli bir fay hattı üzerine konumlanmaktadır. Toplumları arasındaki nüfus dengesiyle önemli bir laboratuvar olma özelliğini de korumaktadır. Mansel’in deyiimiyle *“Levanten şehirler birlikte yaşamamanın iksirini bulabilmekteydi; iş anlaşmaları ideallerden, şehrin ihtiyaçları milliyetçiliğin gerekliliklerinden önce gelebilmekteydi.”*

Küreselleşmenin Doğu Akdeniz limanlarında erken dönemlerde başladığını ifade edebiliriz. Doğu Akdeniz’deki küreselleşmeye sembolik olarak liman kentlerinde liman tesislerine yer açılması, iletişimin ve ulaşımın kolaylaşması için Ortaçağ’dan kalan surların yıkılmasını örnek verebiliriz. 1869’da Selanik’te demiryolu yapımı ve rıhtım inşası için deniz kıyısındaki surlar yıkılmıştır. Galata’daki Ceneviz surları Pera’yla iletişimi kolaylaştırmak için 1863’te yıkıldı ve İstanbul’daki Bizans surları demiryolu geçişleri için 1870’lerden itibaren delindi. Benzer şekilde Beyrut’taki surlar da 1850’deN 1880’e kadar geriye bir şey kalmayacak şekilde yıkılmıştır. 1855’de İskenderiye’de Arap surlarının yıkımıyla başlayan süreç 1868’de liman ve Gabari bölgesinin bağlantısı için yıkılan surlarla devam etmiş ve 1902’de tamamen yıkılmıştır.[\[57\]](#) Bu mekânsal dönüşümler

geleneksel olanın da nasıl dönüştüğüne dair nüveler barındırıyordu. Bunda Akdeniz’de yaşanan ekonomik ve çevreyle ilgili değişimlerin bu kentleri önemli ekonomik merkezlere dönüştürmesinin etkisi vardı. Tabak’a göre “15. ve 16. yüzyıllarda lüks mal ticaretine hizmet eden ve daha sonra yerel ürünlerin toplandığı ve dağıtıldığı bölgesel merkezlere dönüşen liman kentleri 19. yüzyıl ortasından itibaren tahıl ve pamuk üretiminin patlamasıyla birlikte yeniden canlandılar.”[\[58\]](#)

Küresel ağlar, bölgesel egemenlik alanları, bütünleşik ekonomik yapılar, bölgesel ve kıtasal çıkarlarla birlikte günümüzdeki küreselleşmenin estirdiği hava yeni bir Levanten dünyayı oluşturabilir mi? Mansel’in ifade ettiği gibi küreselleşme hepimizi Levanten kılar mı? Londra, Paris, New York, Dubai, Bombay ve Singapur gibi şehirleri Levant’ın gerçek mirasçıları kabul edebilir miyiz? Gerçekten de bugün bu kentler geleneksel çekirdeklerinin dışına taşmakta ve içlerinde kozmopolit bir yapıyı oluşturarak barındırmaktadırlar. X. yüzyılda iş ve zenginlik umuduyla Doğu’ya gelmeye başlayan Levantenler gibi bu kentler de göç almaktadırlar. Bu açıdan oluşan benzerlik aşikârdır.

[\[1\]](#) Fernand Braudel, “Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras”, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 35.

[\[2\]](#) Predrag Matvejevic, “Akdeniz’in Kitabı”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987.

[\[3\]](#) Doğu’yu adlandırmada güneş referans olarak kullanılmıştır. Örneğin, Almanca’daki “Morgenland” kelimesi “sabah ülkesi, sabahın toprakları” anlamına gelmektedir. Yine Latince kökenli “Orient” kelimesi de “yükselen” anlamına gelen “oriens”

kelimesinden türemiştir ve “Doğu” anlamına gelmektedir.

[4] *Doğu Akdeniz kıyılarının Levant olarak adlandırılmasında, Bizans Devleti’nden serbest ticaret izni alma girişiminde bulunan Ortaçağ’ların denizci İtalyan şehir devletlerinin önemli rolü vardır. Levant ticaretine ilk yönelen İtalyan şehri güneydeki Amalfi olmuştur. Amalfililer, daha X. yüzyılda Avrupa’da çok aranan ecza ve boya ham maddeleriyle ipekli kumaşları Bizans başşehirinden ya da İskenderiye’den İtalya’ya taşımaya başladılar. Şerafettin Turan, “Levant”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 127, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 145.*

[5] Turan, *a.g.e.*, 1994, s. 145.

[6] Raziye Oban, “*Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme*”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 338.

[7] Philip Mansel, “*Levant: Akdeniz’de İhtişam ve Felaketler*”, Everest Yayınları, Ekim 2011, s. 7–21.

[8] Namık Sinan Turan, “*İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.179.

[9] Halil İnalcık, “*Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün*”, *Doğu Batı*, sayı: 2, 1998, s. 13.

[10] Turan, *a.g.e.*, 2014, s.179.

[11] Turan, *a.g.e.*, 2014, s. 180.

[12] Zeki Arıkan, “*Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir*”, *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul, 2003, s. 110.

[13] Azmi Özcan, “*Osmanlı-İngiltere Münasebetleri*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 302.

[14] Arıkan, *a.g.e.*, 2003, s. 111.

[15] Özcan, *a.g.e.*, 1994, s. 304.

- [16] Emrah Safa Gürkan, “*Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul’u*”, Antik Çağ’dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 375.
- [17] *1678 yılında yaptığı 52.000 Fransız liralık harcamanın %31’ine denk düşen 16.000 Fransız lirası*. Gürkan, *a.g.e.*, 2015, s. 376.
- [18] Eda Uğur, Pera ve Dört Yol,
<<http://www.cekulvakfi.org.tr/makale/pera-ve-dort-yol>>
- [19] Faruk Pekin, “*Adım Adım İstanbul Galata-Beyoğlu*”, s.3.
<<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1177/001605003015.pdf>>
- [20] Robert Mantran, “*17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, TTK Yayınları”, c. 1, s. 71.
- [21] İlber Ortaylı, “*Galata*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 305.
- [22] Kemal Karpat, “*Osmanlı Nüfusu 1830–1914*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- [23] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 304.
- [24] Stephen Olin, “*Travels in Egypt, Arabia Petrea and the Holy Land*”, New York: Arno Press, 1977, s. 457
- [25] Y. Eyüp Özveren, “*Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800–1914*”, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 79.
- [26] Karpat, *a.g.e.*, 2003.
- [27] Thomas Philip, “*Acre: The Rise and Fall of a Palestinian City*”, 2001, s. 128.
- [28] Charles Issawi, “*International Journal of Middle East Studies*”, Ağustos 1977, s. 92.
- [29] Mansel, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 136.
- [30] Tülin Selvi Ünlü, “*Bir İskeleden Liman Kentine Doğu Akdeniz’in Önemli Bir Limanı Olarak On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci*

Yarısında Mersin'in Mekansal Gelişimi", s.8.

[31] Meydan Larousse, Cilt 2 s. 344.

[32] Y. Eyüp Özveren, "Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800–1914", Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1994, s. 81

[33] Mansel, a.g.e., s.128.

[34] Özveren, a.g.e., s.84.

[35] Özveren, a.g.e., s. 86.

[36] A.e., s. 87.

[37] Gustave Flaubert, "Voyage en Orient 1849–1851" s. 230.

[38] Mansel, a.g.e., Ekim 2011, s. 127.

[39] C.E. Farah, "Arabs and Ottomans: A Chequered Relationship", İstanbul, 2002, s. 143.

[40] Mansel, a.g.e., s. 215.

[41] *Yabancıların Osmanlı topraklarında okul açmalarını asıl kolaylaştıran etken 1535'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile imzalanan dostluk anlaşması ile önce Fransa'ya daha sonra da birçok ülkeye verilen kapitülasyonlardır. Bu kapitülasyonların sağladığı serbestîye dayanarak İstanbul'da yaşayan Latin Katolikler, papadan kendi çocuklarına eğitim verilmesi için rahip istemişler, bunun üzerine gönderilen rahipler ilk kez 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelerek Saint Benoit Manastırı'na yerleşmişler ve 18 Kasım 1583'te manastır içinde ya da yakınlarında ilk yabancı okulu Osmanlı topraklarında açmışlardır. Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasıyla ilgili ilk düzenleme 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlamıştır. Bu düzenleme; Okulların açılmalarını ruhsata bağladığı gibi denetime de açık hale getirmiştir.*

[42] Ulrike Freitag, "Talim ve Terbiye", TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. 39, s. 529.

[43] Mansel, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 134.

[44] Freiteg, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 529.

[45] İlber Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler*”, *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 14, 1981, s. 88.

[46] Mansel, *a.g.e.*, 2011, s. 209. Bunun dışında konu hakkında bkz: İlhan Tekeli, Selim İlkin, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*”, *Türk Tarih Kurumu*, 1993.

[47] Freiteg, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 529.

[48] Mansel, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 209.

[49] Freiteg, *a.g.e.*, Ekim 2011, s. 530.

[50] Ortaylı, *a.g.e.*, 1981, s. 91.

[51] Çağlar Keyder, “*Belle Epoque ve Liman Kentleri*”, *Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, Ekim 2015, s. 20.

[52] Keyder, *a.g.e.*, s. 17.

[53] Edmund Burke III, “*Akdeniz Modernitesinin Derin Yapıları*”, *Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, Ekim 2015, s. 250.

[54] Zenginliğini Adriyetik’teki limanları Akdeniz limanlarıyla bağlayan ticaret yollarından elde eden Buşati ailesi İtalya’ya yürüyen Fransız devrim ordusunu desteklemiş bu destekleri dışında Osmanlı’dan bağımsızlık kazanmak isteyen Sırbistan ve Yunanistan’daki ayaklanmalarına mali ve lojistik destekte bulunmuşlardır. Daha ayrıntılı bilgi için: İsa Blumi, “*Doğu Akdeniz’e Yeni Tarihsel Ölçekler Ekleme: Yasa Dışı Ticaret ve Arnavut*”, *Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, Ekim 2015, s. 138–167.

[55] Keyder, *a.g.e.*, s. 22.

[56] Edmund Burke III, *a.g.e.*, s. 247.

[57] Vilma Hastaoglou-Martinidis, “Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartoğrafyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme”, Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. 117.

[58] Faruk Tabak, “Doğu Akdeniz’de Ekonomik ve Ekolojik Değişim, 1550–1850”, Osmanlıdan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. 46.

[More from İbrahim Altunbaş](#)

Follow

PSIR at the University of Istanbul

May 14, 2016

Schmitt’te Siyasal Kavramı

Yirminci yüzyılın Hobbes’ı olarak nitelendirilen Carl Schmitt, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nı görmüş, Almanya’da Weimar Cumhuriyeti’nin yıkılış sürecini ve Hitler dönemini yaşamıştır. 1933’te Nazi Partisi’ne (NSDAP) giren Schmitt, Nazi rejiminin hukukçu teorisyenlerinden biri olmuştur. ...

Politika

7 min read

Share your ideas with millions of readers.

[Write on Medium](#)

Aug 13, 2014

Kolektif Bilincin Gölgesinde Politika Yapmak

“bilinç böyle korkak ediyor hepimizi: düşüncenin soluk ışığı bulandırıyor yürekten gelenin doğal rengini. ve nice büyük, yiğitçe atılışlar yollarını değiştirip bu yüzden, bir iş, bir eylem olma gücünü yitiriyorlar.” (Hamlet, William Shakespeare) Bilinç kavramı her ne kadar psikolojik olguları ifade etmek için kullanılsa da bilincin sosyolojik bir boyutu da söz...

3 min read

Love podcasts or audiobooks? Learn on the go with our new app.

[Try Knowable](#)

[Get started](#)

[Sign In](#)

İbrahim Altunbaş

52 Followers

PSIR at the University of Istanbul

Follow

Related

Integrating SEO and SEA: How Zaion went from page 22 to ranking first in just one year

Tech9ers Tech Happily

It's a simple phrase. One that inspires Tech9's culture and drives our continued growth. We started Te ch9 after years of seeing missing...

Paul Bettany Says It Was 'Embarrassing' for Texts with Johnny Depp to Be Used in Libel Court Case

12 Mighty Orphans: Directed by Ty Roberts.

Help

Status

Writers

Blog

Careers

[Privacy](#)

[Terms](#)

[About](#)

[Knowable](#)